

ратом. Драгоцени су подаци војне и политичке природе, што ће све веродостојно послужити за писање како војне тако и политичке историје нашег ослободилачког рата и револуције. У вези с тим, поједини делови ратних дневника су посебно интересантни као изворна грађа за историчаре.

Остало је нејасно зашто у овој едицији нису заступљене пропорционално све јединице. Одговор издавача да одзив учесника није био подједнак не би могао бити и оправдање. Утолико пре што се већина аутора у овој едицији чешће појављују својим радовима у другим и сличним едицијама. Поједине групе аутора могу бити организатори оваквих и сличних послова, али не и искључиви творци свих или већине написа. На другој страни, већина бораца, а нарочито политичких комесара, во-

дила је ратне дневнике који би, поред већ приложених, још више употпунили слику битке на Неретви. Методолошки поступак у распореду написа има, поред осталих, и ту позитивну страну што се њиме ишло у ствари у разрађивање основних смерница војног и политичког руководства ослободилачког покрета.

Остаје на војним стручњацима да у духу тактичко-стратешких планова и остварења утврде сигурност података. С друге стране, у овим књигама ће и војни историчари и други наћи обиље података, идеја и мисли, врло упечатљивих и аутентичних, не само за реконструкцију већ и за синтетичко писање војне и политичке историје ослободилачког рата и револуције.

Слободан Д. Милошевић

XIII ГОДИШЊАК ПОМОРСКОГ МУЗЕЈА У КОТОРУ

Једна од битних чињеница за свако новије истраживање поморске историје са подручја „Годишњака“ јесте отварање и сређивање Државног архива у Котору, архивског одјељења Поморског музеја у Котору, Херцег-Новоме и Перасту и разних других црквених и приватних збирки. Како је, дакле, — и поред тешког и понекад катастрофалног неразумијевања појединаца — заједница отворила посебне установе у циљу прикупљања и вођење бриге о архивалијама, остварени су повољни услови и за почетак научне обраде те грађе, прикупљене нарочито из Задра, али и из разних других установа или приватних руку.

„Годишњак“ је, свакако, органиски израстао баш из тих повољних услова и из одређене, сасвим реалне потребе да се приђе проучавању те нове грађе. Ослањајући се на раније скромније, али свакако веома значајне едиције „Народног универзитета“, „Годишњак“ је одмах 1953. године, од

свог другог броја, добио већи и данашњи формат и физиономију озбиљне и, углавном, изворно, архивовски оријентиране едиције.

У првом реду је важно истаћи да се у едицијама „Годишњака“ јасно учавала извјесна зрела и позитивна концепција уредништва, иако је њу веома тешко остварити у цјелини, тамо гдје нема организованог, институтског рада и већег броја професионалних научних радника. Али са расположивим снагама Музеја, Архива и одређеног круга људи, више или мање везаних за те двије установе, може се прије свега учинити баш тај организовани и систематски приступ редакције поморској проблематици, који се у знатном степену огледа у сваком броју. Те главне редакцијске планове у истраживачким напорима могли би омо овако изнијети. На првом је мјесту развој поморско-трговачких активности разних поморских центара у разним периодима, али не само већих него и читав низ мањих али исто тако значајних.

Затим, ту су проблеми научног одређивања типологије бродова овог подручја, учешћа у ратовима, мучних борби са пиратима, трговачких односа са другим великим центрима борбе за освајање тржишта, културних опоменика помораца, њиховог школовања, обичаја, поезије, историје НОБ-е и др.

Али и поред ове основне и релативно строге линије едисије са озбиљним научним амбицијама, редакција понекад пружа постојитост и оним сарадницима који више иду за популаризаторским циљевима, или понављају већ познате ствари. То је свакако концесија једном не малом кругу читалаца, којима више прија то занимљиво штиво него често и неизбјежно штур архивска набрајања. Па ипак је јасно да редакција мора што досљедније ићи за прилозима који доприносе рјешавању одређеног проблема.

Треба истаћи још једну важну и начелну појединост. И по начину овог поморско-трговачког развоја, а и по типу саме сачуване грађе, Бока је доста уситњена, атомизирана. Зато је за већину проблема преурањено ићи ка превише сигурним уопштавањима, тим прије што се ради и о непотпуно проученој домаћој грађи, а за коначну анализу тема скоро је увијек неопходно испитати и још неке домаће и стране изворе, нарочито Задар и Венецију, а понедје Париз, Беч и Рим. Имајући све то у виду, без сумње је неопходно што пажљивије наводити важније цитате из домаће архивске грађе. Јер иако сваки аутор треба да се труди да — на основу извора који су пред њим донесе своје одређене и што сигурније закључке, он истовремено мора да претпоставља да ће они — из угла неке друге позитивне архивске грађе — можда морати да се коригирају или мијењају. И баш зато што су цитати из грађе од изванредне важности, јер они остају сигуран ослонац да се ауторови ставови са сигурношћу уклопе у веће цјелине. Ако су пак ти ставови лишени убједљивих

архивских навода, каснији обрађивач има право да сумња у њихову аутентичност, плашећи се евентуалног ауторовог субјективизма или његових несигурних генерализација. Из тог разлога редакција одлично чини што прима извјесне чланке који имају, једним дијелом, и карактер грађе. Они ће у перспективи, можда, имати већи значај за дефинитивне судове, него неки елегентан и кратак прилог, који често даје утисак недоказане импресије аутора, и у ком се само дјелимично оскоковито и „енземплификативно“ наводи архивска грађа.

Када пређемо на конкретну анализу овог XIII броја, одмах можемо истаћи да се ових шест радова углаба у оне споменуте, добро формиране и већ устаљене „рубрике“ из старије и новије историје ове едисије.

Настављајући своје раније етапно и методичко испитивање списка которских нотара, Р. Ковијанић за период од 1451—55. год. износи веома важне изворне податке о 114 личности помораца Котора (капетана, сувласника и морнара) и 2 страна, затим 6 бродоградитеља и 27 једрењака. Из нотарских списа се могу пратити правци путовања, врста робе која се превози, повјериоци, нарочито међу которским племићима, и други ситнији детаљи.

„Поморство Ораховца“ И. Злоковића показује колико брижљива анализа бројних извора, за једно наизглед сасвим малено насеље, може да открије и повеже важних појединости за поморску историју Боке као цјелине. Ради се заправо о низу насеља на крају Доброте и Љуте, која се по брдском и приморском дијелу пружају према Перасту и добијају једно заједничко име. Повезујући изворе Поморског музеја у Котору, Лучког уреда Ресе, Херцеговског архива и Државног архива у Котору са литературом и успоменама старијих мјештана, Злоковић износи већи број драгоцјених података. Та малена насеља при обали или у брдима, са по непуних

400 становника, прате се у овом раду од обичне трговачке сточне пивјаце и „помоћног тржишта“ Котора и околних мјеста, па до насеља знатних бродовласника, који су и у страном свијету покавали изузетне организаторске способности поморских привредника. Истакнути су примјери кап. Милоша Вукасовића, оснивача паробродарског друштва „Ла Платенсе“ у Аргентини 1870. године, и Шпиридона Гопчевића у Трсту, као и преко 70 поморских капетана дуге и велике обалне пловидбе од 1830—1879. године и тридесетак једрењака велике обалне и дуге пловидбе.

Има једно методолошко питање које би се могло поставити у вези са овим чланком. Конкретна документација у вези с поморским дјеловањем разних насеља апсолутно је неопходна и већ смо истакли да је веома корисно када јој „Годишњак“ посвећује потребну пажњу. Питање се поставља само: шта треба да дође у први план и под којим углом треба средити грађу. Сматрамо да је код свих историјско-економских анализа, које не иду у нека специфична испитивања (као нпр. типологија бродова или сл.), од примарног значаја личност поморског привредника и обим његове активности, а не његов брод. Па и ако у грађи, нарочито оној штампаној за XIX вијек, брод најчешће долази у први план, веома је корисно да онај који обрађује поједино насеље, среди податке под углом активности тих појединих носилаца привредне активности, који су без сумње у првом плану као главни организатори поморских послова.

Максим Злоковић је у „Поморству Ластве“ испитао то поморско насеље, на основу извора у разним архивима, литератури и приватним успоменама. Послије опшарног историјског увода, аутор наводи имена и дјелатност бројних морнара, патруна и капетана у разним временским периодима. За XIX и XX вијек забиљежене су и тако спашене и многе успо-

мене појединих још живих учесника.

Како се код оба поменућа чланка ради о широким и глобалним захватима кроз вијекове, није могла бити узета у обзир и сва она бројна архивска грађа која о тим темама још некоришћена постоји и у домаћим архивима.

Проблеме типологије бокелских бродова са акрибијом обрађује Миливој Милошевић, везујући архивске податке са нашом и страном стручном литературом. Иако извори за ову тему, нијесу увијек до краја исцрпни, па ни досљедни, ипак се из бројних примјера накупило довољно аргумената за извођење потпуних или апроксимативних закључака. На тај начин, или уз помоћ добрих аналогја, долази се до веома важних генерализација о бокелским једрењацама. Тим закључцима се јако олакшава свим другим истраживачима сналагање у питањима замршених односа међу разним типовима бродова. Пажљиво бирана фотографска документација за „Бокелске таргане XVIII стољећа“, са музејских платна, надгробних плоча и сребрних ексовотума „Госпе од Шкрпјела“, само доприносе потпуности и убједљивости излагања материје и корисној бризи за естетску страну едиције.

У оквиру својих ранијих истраживања о дјеловању пиратерије на нашу поморску дјелатност, Сл. Мијушковић износи случајеве „Пиратске одмазде Паштровића над Улцињанима, извршене бродом власништва цетињског владике Саве“. Могло би се у први мах промислити да детаљно улагање у један посебни паштровско-улцињски сукоб из 1742. год. неће донијети ширег научног плода. Меуђтим, његово излагање, у ствари, открива неколико веома важних момената. На прво бих мјесто ставио озбиљне последице тога конфликта за исхрану наше обале. Жито из Албаније било је тада животно питање за нашу обалу, и свако заостравање сукоба изазива тешке економске последице, како то добро констату-

је хварски кнез. Затим је од интереса да је и владика Сава био уложио 300 златних цекина у поморску трговину и свој брод за потребе манастира. Али у том потхвату није имао среће. Дуле откривамо како је овај сукоб и оштећење два брода, изазвао велики „рат живаца“ и низ интервенција са обе стране, да се „локални рат“ не би изродио у већи међународни спор. И, најзад, ту је она неочекивана посљедица да Паштровићи, иако главни кривци у сукобу, наједанпут беру највећу корист. Они се сами, истина, тада нијесу усуђивали да плове, али су зато к њима Улцињани масовно долазили, мјесто да се упућују у удаљене крајеве Далмације. А у свему томе се опет огледа тешка немоћ Млетачке Републике, која није била у стању да ухвати браћу Перацић, и поред изричитих сенатских наређења.

Из новије историје су „Прилози историји устанка 1941. на подручју Боке Которске“ Павла Фрањковића. Аутор најприје износи неколико успомена у циљу упознавања организованог рада Комунистичке партије међу питомцима машинске школе у Тивту и на подморницама „Смели“ и броду „Хвар“, од 1931—1937. године. На основу писмених или усмених исказа, он реконструира неке примјере партијског дјеловања и акција (штрајкови, библиотеке, везе), или тубљења истакнутих другова (Којчића, Лесковара и Црвенка). А за 1941. Фрањковић допуњује своје раније податке (Историјски записи 1963/1) новим примјерима рада међу омладином Боке. Од важности је ауторова генерализација да је „код највећег броја морнара, подофицира и официра појединих бродова у Боки... владало једнодушно увјерење да бродове требају њихове властите посаде уништити“.

Од низа мањих прилога, истакли бисмо на првом мјесту тачан закључак Ј. Мартиновића („Из которских исправа XII вијека“), који је — упоређујући двије ране которске исправе из 1166. и 1167

— коригирао једну омашку преписивача. Тако се погрешним повезивањем имена тадашњег которског кнеза (Vite) и његове званичне кнежевске титуле (comes), био створио назив за тобожњег кнежевог замјеника (»vitecomes«, односно »vicescomes«).

Петар Шеровић доноси из архива Венеције три важна млетачка документа у преводу („Три извјештаја генералног провидура Корнера након заузећа Херцег-Новога године 1687“). Бројни детаљи и посебне провидурове интерпретације тих финалних релација од стране самог руководиоца тих војних операција добро се уклапају у постојећу траћу бокелских архива. Шеровић је дао и „Записник о једној санитарној процедури у лазарету у Херцег-Новоме из године 1705“. То је у ствари једини сачувани записник из периода старог лазарета (1700—1729), прије него што је на Мелинама 1729. саграђен нови и репрезентативни. Занимљиво је и то вратку из палестинског хаџилука да је у том записнику ријеч о помитрополита Саватија и његовог ђакона Стефана.

У свом мањем прилогу „Гроф Алексије Орлов и један поморско-трговачки спор зачет у Котору 1774. године“ Сл. Мијушковић проширује познавање учешћа Бокела у руско-турском рату (1768—1774). Поред чисто процедуралних проблема око једног судског спора, који је настао између Антона Војводића из Кумбора и Мата Ђуровића из Прчања, ми откривамо један занимљив причјер колективног учествовања у трговачком помагању војних операција. Посебним уговором седморице Бокела било је формирано трговачко удружење, које је имало за циљ преносење жита за руску војску. Извјесна накнада и поклон „пулаке“ и 50 цекина, што је заповједник руске флоте гроф Орлов дао само Ђуровићу, изазвало је друге учеснике да траже свој дио.

Илија Пушић обраћа пажњу на неке корисне резултате рада За-

вечајног музеја у Херцег-Новоме. Проводећи чишћење у Канли-кули, откривени су цртежи поморског карактера у затворској ћелији те турске тврђаве („Цртежи галија у тврђави Канли-кули у Херцег-Новоме“). Турци су кулу, вјероватно, зидали између 1584. и 1664, а једна цистерна са уским грлом претворена је — вјероватно после 1687 — у строги и веома примитивни затвор. Ту су тешки преступници, дијелом свакако поморци, урезивали турске галије, рибе, крстове, имена, затвореничке календаре и сл.

На основу архивалија Лучке капетаније из Бакра, Радојица Барбалић износи један примјер судара на јужној обали Истре, између добротског капетана Трипковића и једне ћототске рибарске тартане. („Судар бокељског бригантина „Устава“ са рибарском тартаном »Maria Luigia« код Камењака 1851. године“). Из те грађе се види начин поступка у вези са хаваријом и неочекивања и неубједљива оцјена тог случаја као „поморске незгоде“ после које сваконоси своју штету, иако је било утврђено да су рибари били без свјетла. Тек већи број оваквих случајева моћи ће да пружи увид у занимљиво питање одређених начелних ставова, које су аустријске лучке власти заузиле у тој материји.

Марко Бошковић, Јово Мартиновић и Драгиша Полужански на основу већ објављене литературе

обраћају пажњу на неке детаље: Бошковић на везе Качићевог „Разговора...“ са неким објављеним историјским радовима, Мартиновић на један занимљив руски часопис и чланак К. Петковића о Марку Мартиновићу, а Полужански на интересовање бокељских капетана за књиге које су објављиване у Београду. Бошковић је заправо објавио два рада „Херојски подвизи бокељских помораца — Пераст и Доброта“, са опширним цитатима из Качића. Треба цијенити у овим радовима искрено одушевљење аутора за поезију „старца Милована“ и труд да се наведе опсежна литература у вези са догађајима. Таквим је радовима аутор, заправо, наставио да пружа своју драгоцену помоћ свим овим педагозима који имају смисла за оживљавање наставе историје (књига „На врелима слободне“). Али иако овакви радови имају веома корисну популаризаторску и педагошку намјену, они, строго узевши, ипак излазе из оквира физиономије „Годишњака“, ако прихватимо да његови прилози морају садржавати нових и изворних елемената за проблем који обрађују, или бар неко ново гледање на већ познату грађу.

На крају „Годишњака“ су прикази, дневник главних етапа рада Поморског музеја, попис развијених публикација и дароватеља Музеја и два »in memoriam«.

Милош Милошевић